

TOPLUMSAL BARIŞA KATKISI AÇISINDAN YAYGIN DİN EĞİTİMİ KURUMLARI

*Yrd. Doç. Dr. Hüseyin YILMAZ**

GİRİŞ

Toplumsal bir varlık olan insanın hayatını uyumlu ve barış içerisinde sürdürmesi fitrî/beşerî bir ihtiyaçtır. Tarih boyunca bütün milletler bu ihtiyacı karşılamanın yollarını aramışlarsa da bunda tamamen başarılı olunamamıştır. Barışı sağlama ya da sağlanan barışı sürdürme çabaları insanlık yaşadığı sürece de devam edecektir.

Gerek ülkemizde ve gerekse diğer dünya ülkelerinde millî gelirin büyük bir bölümü savunmaya ayrılmaktadır. Çünkü, toplumların maddî ve manevî refahına yönelik teknolojik buluşlar, pek çok olumsuz gelişmeyi de beraberinde getirmiştir. Ekonomik büyümenin neredeyse tek hedef olarak kabul edilmesiyle birlikte her geçen gün bir yenisi geliştirilen mekanik, kimyasal ve nükleer silahlar, bir anda bütün dünyayı etkileyecek durumdadır. Etnik yapı ve düşünce farklılığından kaynaklanan kutuplaşmalar ürkütücü boyutlara varmakta, psikolojik rahatsızlıklar, uyuşturucu ticareti, organize suçlar, rüşvet, soygun, yolsuzluk, işkence ve işsizlik gibi sorunlar toplumdaki gerilimi giderek artırmaktadır. Yine, sanayi devriminin geleneksel toplumların yaşantılarında meydana getirdiği değişiklikler ve bunu takip eden istikrarsızlık ve çalkantılar, giderek artan değer çözümleri ahlâkî ve krültürel alanda büyük bir zihin kirlenmesine yol açmaktadır. Adâlet sistemindeki aksaklıklar, özgürlük alanındaki kısıtlamalar, gelir dağılımı dengesizliği, yoksulluk, hakkını elde etmek için kanun yerine şiddete başvurma gibi nedenler yüzünden barış ve huzur yok olmaktadır.

Sosyal hayatın barış içerisinde devam edebilmesi için insanların sahip olduğu değerlere –başkaları için tehdit oluşturmadığı müddetçe- hoşgörüyü yaklaşmak herkes için bir kuraldır. Ancak, zaman zaman bu kuralın ihlâli ve daha başka nedenlere bağlı olarak yoğunluk kazanan ve çıkar kavgalarına dayalı olarak gelişen değerler sistemine kendini kaptıran toplum ve bireylerde kısıtlayıcı ahlâkî bir engel kalmadığı için problemleri bir hayat olağan hale gelmektedir.

Etkili önlemler alınmadığı takdirde kutuplaşma, çatışma ve terörün kaçınılmaz olduğu bu durum karşısında, sosyoloji bilimcileri, barışı sağlamaya yönelik çözümler üretmeye, var olanlar üzerinde düşünmeye ve farklı alternatifler araştırmaya

* Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

yönelmişlerdir. Bu arayış sürecinde manevî alanlara da ilgi duyulması, barışı sağlamada dinlerin sahip olduğu imkân ve güçten yararlanmanın önemini hissettirmektedir.

Bu araştırmanın temel problemini, *“bütün dünyada olduğu gibi, ülkemizde de zaman zaman görülen ayrımcılık, çatışma ve terör eylemlerinin yerini sevgi, hoşgörü ve uzlaşmaya bırakmasında, toplumdaki insanların birbirlerini anlayışla karşılaması sağlanarak diyaloga dayalı bir barış toplumunun oluşturulmasında ve böylece evrensel barışa da katkıda bulunmada yaygın din eğitimi kurumlarının da bir sorumluluğu var mıdır; varsa bu sorumluluk nasıl yerine getirilebilir?”* sorusu oluşturmaktadır. Çalışma boyunca bu sorulara cevap aranacak, yaygın din eğitimi faaliyetlerinin sahip olduğu gücün daha da etkin hale getirilmesine yönelik önerilerde bulunulacaktır.

Öncelikle bilinmelidir ki, savaş ve çatışmaları önlemede, ülke bütünlüğünü bozmaya yönelik tehditleri bertaraf etmede insan unsurunu esas almayan çözüm önerileri tek başına yeterli değildir. İnsan, toplumla uyum içerisinde diyalog kurabilecek bir olgunluğa erişemediği sürece silahlanma, asker sayısını artırma gibi polisiye tedbirler, suçluları ıslâh etmeye yönelik mahkemeler ve cezâ evleri şiddetin ve terörün önünü kesmede etkili olamamakta, gün geçtikçe suç kabul edilen olaylarda önemli ölçüde artışlar görülmektedir.

İnsanlık tecrübesi, barışı sağlama ya da sağlanan barışı koruma yönündeki faaliyetlerden en önemlisinin ve en kârlısının eğitim olduğunu göstermektedir. Çünkü eğitim, bizzat barışı sağlayacak olan insanın yetiştirilmesini; ondaki kötü duyguların kontrol altına alınmasını ve iyi duyguların geliştirilmesini hedef alarak konuya temelden yaklaşır. Dolayısıyla, bireylerini barışsever olarak yetiştiremeyen toplumlarda barış ve huzuru sağlamak daha zordur.

İnsanların birbirleriyle olan sosyal ilişkilerini düzenleyen unsurlar arasında hem dinin hem de eğitimin önemi büyüktür. Din, birey ve toplum hayatına anlam kazandıran, kişinin insanca yaşamasına yardımcı olan, toplum halinde yaşayan bireylerin birbirlerini anlayabilmelerini kolaylaştıran ve kulun Allah’la ilişkisini düzenleyen bir araçtır. Eğitim de, bir anlamıyla, insanın doğuştan sahip olduğu yeteneklerinin geliştirilmesi ve bireylere birlikte yaşadığı toplumla uyum halinde yaşayabilme kabiliyetinin kazandırılmasıdır. Bu nedenle, bireyin toplumla uyumunu sağlamada; barış, hoşgörü ve adâletin hüküm sürdüğü bir sosyal ortamın oluşturulmasında en önemli unsurlardan birinin din eğitimi olduğu söylenebilir. Çünkü din, uygun yöntemlerle öğretilip doğru olarak anlaşıldığı dönemlerde toplum halinde yaşayan insanları kaynaştırmayı başarmış, toplumsal barışın, birlik ve beraberliğin teminatı haline gelmiştir. Doğru anlaşılmadığı zaman da hurafelerin yaygınlaşmasına, insanlar arasında kırgınlıklara, toplumların parçalanmasına, savaflara ve hatta bilimsel gelişmelerin engellenmesine neden olmuştur.

Burada eğitiminden söz edilen din İslâm'dır. Hem bu dünyada hem de âhirette insanları mutlu etmeyi gaye edinen İslâm'ın inanç, ibâdet ve ahlâk ilkeleri, Müslüman toplumumuzun sosyal yaşamını önemli ölçüde etkilemektedir. Zorluk ve problemlerle dolu dünya hayatı boyunca inanan insanın moral ve huzur kaynağı olan İslâm dini, aynı zamanda kişiyi ölüm ya da yok oluş karşısında teselli etmekte ve onun hayatına bir anlam kazandırmaktadır.

Ülkemizin kültürel yapısında ve Müslüman bireylerin davranışlarında etkin bir rol oynayan İslâm'ın ilâhî öğretilerinde sıkça vurgulanan sevgi, saygı, hoşgörü ve kardeşlik gibi toplumsal barış açısından son derece önemli olan ilkelerinin din eğitimi yoluyla bireylere doğru bir şekilde öğretilmesi, sosyal huzursuzluk, ekonomik adâletsizlik ve ahlâkî çöküntü gibi nedenlerden kaynaklanan kargaşa ve çatışma eğilimlerinin frenlenmesi bakımından önemli bir imkândır.

Türkiye'de din eğitimi hem *yaygın*, hem de *örgün* olarak verilmektedir. Ancak burada sadece yaygın eğitim yoluyla yapılan din eğitimi faaliyetleri toplumsal barışa katkıları açısından değerlendirilecektir. Yine bu çalışmada, dinin amacına uygun bir şekilde yeterince öğretilmemesinden kaynaklanan ve din hakkında olumsuz anlayış ve endişelere neden olan yanlışlıklara da değinilecek, bu kurumların barışa katkısı yönündeki etkinliklerinin daha da artırılması için bazı önerilerde bulunulacaktır.

TOPLUMSAL BARIŞ

Toplum, bazı ortak amaçlar için işbirliği yapan insanların oluşturduğu birliktelik¹ olarak tanımlanmaktadır. Birey ile insanlık arasında ortak halkayı oluşturan değer toplumdur. Toplumsal yaşam, insanın tabiatı gereği bir ihtiyaçtır. İnsanın yaşadığı her yerde mutlaka bir toplum meydana gelmiştir. Çünkü insanoğlu fitrî olarak bir sosyal düzen kurmaya zorlanır ve bu düzende kendine bir yer edinmeye çalışır. Toplumdan ayrı kalmak, bireyin tek başına üstesinden gelemeyeceği çok sayıda tehlikeyle karşı karşıya gelmesi demektir.

Toplum, bizzat kendi kendisinin amacı olarak değil, birey ve insanlığın karşılıklı olarak birbirlerini tatmin etmeleri için varlığını sürdürmek durumundadır.² Dolayısıyla toplumsal yaşamın hedefini, '*dünyanın insanileştirilmesi*' olarak özetlemek mümkündür. Bundan maksat, herkesin kendisini etkileyen toplumsal güçlerin bilincine vardığı, bu güçler üzerinde düşündüğü ve dünyayı iyiye doğru yönlendirmeye güç yetirdiği bir süreci başlatmaktır. İnsana hizmet amacından uzaklaştırılmış, varoluşu belirleyen toplumsal

¹ Bertrand Russell, **Sorgulayan Denemeler**, Terc: Nermin Arık, 7. Baskı, TÜBİTAK Yay., Ankara 1997, s. 194.

² Sri Aurobindo, **İnsan Gelişiminin Devridaimi**, Terc: Sedat Umran, Birleşik Yay., İstanbul 1996, s. 101.

güçlerin keşfedilemediği³ bu dünyanın insanileştirilmesi ancak barışın sağlanmasıyla mümkündür. Çünkü barış, toplum hayatında karşılaşılan anlaşmazlık ve düşmanlıkların giderilip fertlerin birbirine güven duyduğu mutlu ve huzurlu bir toplum meydana getirmenin en önemli şartıdır.

Barış, fizikî şiddetin olmaması, uzlaşma, sulh, insan hayatını yıkan veya hayatın zevklerinden mahrum eden silahlı mücadelenin yokluğu, çeşitli nedenlerle insanlar arasında baş gösteren çekişme, anlaşmazlık, kin, düşmanlık ve bozgunculuk gibi durumların anlaşma ve uzlaşma yoluyla giderilmesi, yani savaş ve çatışmanın olmaması halidir.⁴ Barışın zıddı savaştır. Savaş, bir şeyi gasp ederek zorla almak,⁵ harp, uğraşma, dövüş, kavga, münâkaşa ve silahlı mücâdele⁶ gibi anlamlara gelmektedir. O halde toplumsal barışı, *insanca yaşama şartlarının oluşturulup savaş sebeplerinin ortadan kaldırılması, insan hayatını yıkan veya hayatın zevklerinden mahrum eden her türlü şiddetin önlenip insan hak ve özgürlüklerinin rahatlıkla ifade edilebildiği bir sosyal düzenin kurulması ve böylece toplumda huzurun sağlanması* şeklinde tanımlamak mümkündür.

Toplumsal barışın hedefi, insanlara sevgi, saygı ve hoşgörü ölçüleri içerisinde davranıldığı, insanlar arasında adâlete dayalı sağlıklı ilişkilerin kurulduğu, kargaşa ve anlaşmazlıkların medenî ölçüler içerisinde çözüldüğü, kişinin komşusuyla, çevresiyle ve farklı düşüncelere sahip diğer insanlarla birlikte barış içerisinde diyalog kurabildiği bir ortam oluşturmaktır. Herkesin insanca yaşaması ve bireylerin en azından temel haklarının karşılanması da ancak bu hedefe ulaşmakla mümkündür.

Savaş ve çatışmalar, tarihin ilk dönemlerinden itibaren insanlığın gündemine girmiş ve sosyal hayatta giderilmesi mümkün olmayan yaralar açmıştır. Savaşlar kimi zaman bazılarını kahraman yapmış, ancak bu kahramanlar, mağlup olan insanlar tarafından hâin, zorba ve kâtil olarak görülmüştür. Aslında savaşta kazanan taraf yoktur. Bir savaşın çıkmasında sebep birkaç kişi olduğu halde, savaş çıkınca hem kazanan ve hem de kaybeden taraftan yüzlerce ve hatta binlerce suçsuz, kadın, erkek, çocuk ve yaşlı insan ölmekte veya acı çekmektedir. Savaşlar, sadece insanların canlarını yok etmekle kalmamakta; suçlu suçsuz pek çok insanın sakatlanmasına, ailelerin yok olmasına, çocukların yetim kalmasına ve korkunç boyutlara varan ekonomik harcamalara da neden olmaktadır.

³ Joel Spring, **Özgür Eğitim**, Çev: Ayşen Ekmekçi, 2. Baskı, Ayrıntı Yay., İstanbul 1997, s. 52-53.

⁴ Bkz: Cemaleddin Muhammed İbn Manzûr, **Lisânu'l-Arab**, Beyrut 1963, II, 517; Rağib el-İsfehânî, **el-Müfredât Elfâzu'l-Kur'ân**, Beyrut 1992, s. 421-422.

⁵ İsfehânî, **Müfredât**, s. 112.

⁶ **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1988, II, 1265. Ayrıca bkz: Betty A. Reardon, **Militarization, Security and Peace Education**, Valley Forge, Pa: United Ministries in Education, New York 1982, s. 14; M.V. Naidu, "Dimensions of Peace", **Peace Research** 18, No: 2, May 1986, s. 9.

Savaş tehdidinin devam ettiği her ortamda barış, toplum halinde yaşayan insanların ihtiyaç duyduğu hususların başında gelir. İnsan zorbalık, acı çekme gibi yetilerden başka, az da olsa, daha özgür ve daha mutlu bir yaşamın sağlanabileceğini gösteren yücelik ve aydınlık isteğine ve bunu gerçekleştirebilecek imkanlara sahiptir.⁷ Bu imkânların yeterli ölçüde değerlendirilmeyip barışın tam olarak sağlanamadığı durumlarda insan hakları, adâlet ve hukuk gibi kutsal değerlerden bahsedilemez. Toplumda barışın sağlanması halinde ise, insanlar farklı ırk, inanç ve düşünce yapılarına sahip olsalar bile, *aynı toplumda yaşıyor olma* ortak paydasından hareketle, belli idealler etrafında bir araya gelerek sağlam bir sosyal yapı oluşturmakta, oluşan sosyal bütünleşme sayesinde kendi özel inançlarını, kültürlerini kısacası kimliklerini koruyarak toplumsal yaşamlarını huzur içerisinde sürdürebilmektedirler. Ülkemiz açısından düşünüldüğünde, yaygın din eğitiminin verildiği kurumlar, barışı sağlamaya yönelik imkânlar arasında önemli bir yer tutar.

YAYGIN DİN EĞİTİMİ KURUMLARI

İnsanlık tarihi kadar eskiye dayanan yaygın (informal) eğitim, okullarda yapılan örgün eğitim gibi önemlidir. İlk toplulukların eğitimi yaygın eğitimdi. Çocuk ve genç, çevresinin kültürünü o çevre içerisinde bizzat yaşayarak görgü yolu ile elde ederdi. Eğitimdeki bu yöntem, bütün çağlar için geçerlidir. Bu gün de çocuğun ana dilini öğrenme, giyiniş ve beslenme gibi alışkanlıkları hep başkalarından görerek taklit yoluyla elde edilen davranışlardır.⁸ Kişinin etrafındakilerle ilişki kurmasında, dili kullanma biçiminde, diğerlerine karşı söz, davranış ve yaklaşımında yaygın eğitim ile kazanılan görgünün yeri büyüktür.

Yaygın din eğitimi, örgün eğitim kurumlarında verilen din eğitimi ve öğretiminin dışında, halkı din konusunda aydınlatmak, toplum bireylerine ortak dinî ve millî değerleri aşlamak, dinin kardeşlik, özveri, hoşgörü gibi ilkelerini bireylere kazandırmak ve dinî pratiklerin usulüne uygun olarak yerine getirilmesine yardımcı olmak üzere değişik mekânlarda yapılan etkinliklerin tümüdür.⁹ Din eğitiminin verildiği yaygın eğitim kurumları, her yaş ve eğitim düzeyindeki toplum bireylerine, örgün kurumlar dışında hayat boyu dinin öğretildiği mekânlardır.

⁷ Bertrand Russell, **İnsanlığın Geleceği**, Terc: İlhami Kaya, Divan Yay., İstanbul 1993, s. 102.

⁸ Beyza Bilgin ve Mulla Selçuk, **Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri**, Akid Yay., Ankara 1991, s. 29.

⁹ Bkz: **Millî Eğitim ve Din Hayatı (Tebliğler ve Müzakereler)**, Boğaziçi Yay., İstanbul 1981, s. 114; Abdullah Nişancı, *“Millî Eğitim Sistemi İçerisinde Yaygın Din Eğitimi”*, **Millî Eğitim ve Din Eğitimi**, Ankara 1981, s. 128-129; Ramazan Buyrukçu, *“Türkiye’de Yaygın Din Eğitiminin Geleceği”*, **Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi (İzmir 4-6 Aralık 1998 Sempozyumu)**, Türk Yurdu Yay., Ankara 1999, s. 504; Recai Doğan, *“Cumhuriyetin İlk Yıllarında Tevhîd-i Tedrîsat Çerçevesinde Din Eğitim-Öğretimi ve Yapılan Tartışmalar”*, **Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi (İzmir-4-6 Aralık 1998 sempozyumu)**, Türk Yurdu Yay., Ankara 1999, s. 277.

Yaygın din eğitimi, daha ziyade örgün eğitim kurumlarında okumayan yetişkinlere yönelik bir faaliyet olarak da anlaşılabilir. Yaygın din eğitiminde eğitilen konumundakiler yaş, akıl seviyesi, bilgi düzeyi, öğrenme isteği, cinsiyet ve daha başka özellikleri birbirinden farklı kişi ve gruplardan oluşmaktadır. Sosyal hayatta ortaya çıkan dinî-ahlâkî nitelikli bireysel ve toplumsal ihtiyaçların karşılanması, yaygın din eğitiminin konusunu teşkil etmektedir.

Yaygın din eğitiminin amacı, eğitime uygun iletişim vasıtaları aracılığıyla her yaş ve düzeydeki insanları dinî ve ahlâkî konularda doğru bir şekilde bilgilendirmek ve toplumu aydınlatmaktır. Böylece, kuşaklar arasındaki dinî anlayış farklılıkları azaltılmış, bireylerin hayatın dinî boyutunu fark etmelerine ve hayatı yorumlamalarına katkı sağlanmış olur.

İslâm din eğitiminde yaygın eğitim kurumlarının ayrı bir yeri ve önemi vardır. Başlangıçta İslâm insanlığa bu yolla tanıtılmıştır. Hz. Peygamber evinde veya mescitte oturur, Allah'dan aldığı vahyi etrafında toplanan insanlara bildirir ve onların öğrenmelerini sağlar. Kısaca *okul dışı din eğitimi* olarak da tanımlanabilen bu eğitim faaliyeti, okullarda verilen örgün eğitim gibi etkili ve fonksiyoneldir. Toplumun tamamı, yaygın din eğitimiyle, bir başka ifadeyle, çok sayıda insanın faydalanabileceği bir eğitimle bilinçlenerek dinî yönden dinamikliğini koruyabilir. İslâm'ın istediği *'beşikten mezara kadar eğitim'* hedefine de ancak bu yolla ulaşılabilmektedir. Bu yüzden yaşı, konumu ve düzeyi ne olursa olsun, insanlara her zaman ve her yerde dini öğrenme fırsatı tanınmalıdır. Dinin toplumsal barışa yönelik mesajlarının sadece okul çağındaki çocuk ve gençlere öğretilmesiyle yetinilmeyip toplumun bütün kesimlerine iletilmesi açısından yaygın din eğitimi önemli bir imkândır.

Din eğitiminin verildiği yaygın eğitim kurumları; *aile, cami, Kur'an kursları, kitle haberleşme araçları, tarikat ve dinî cemaatler* şeklinde özetlenebilir. Yaygın din eğitimi, bu alanların tümünde, toplumun sosyo-kültürel ve bilgi düzeyine göre, gelişen yeni yöntem ve tekniklerden de yararlanarak insanların dinî ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik faaliyetlerde bulunmaktadır.

1. Aile

Tarih içerisinde bilinen en köklü ve en temel sosyal yapı ailedir.¹⁰ Her insan, korunmaya muhtaç olarak bir aile ortamında dünyaya gelir. Bu nedenle aile kurumunun devamı, her millet için üzerinde titizlik gösterilmesi gereken konular arasındadır. Ailenin düzeni ve sağlamlığı, toplumun üzerine bina edildiği en önemli temellerden birinin kuvvetli oluşu anlamına gelmektedir.

¹⁰ Gustav Mensching, **Dinî Sosyoloji**, Çev: Mehmet Aydın, Din Bilimleri Yay., Konya 1994, s. 15.

İnsan, yavruluk dönemi en uzun süren canlıdır. Onun dış çevreyle uyum kurabilmesi, ancak uzun süren büyüme ve öğrenme dönemini sağlıklı geçirmesiyle mümkündür. Dış dünya ile ilişki kurma açısından başlangıçta çocuk herhangi bir bilgiye sahip değildir. Aile ortamında karşılaştığı büyüklerinden ve çevresindeki kişilerden etkilenecek ya onları taklit eder, ya da onların kendilerine söylediklerine uyarak belli sosyal davranışları geliştirir. Aile mensuplarının tutum ve davranışlarının topluma uyumlu olup olmaması, sosyal dokuyu ya sağlamlaştırır ya da zayıflatır. Aslında aile, bireylerden oluşan mini bir devlet gibidir. Sağlıklı bir aile düzeni kurulmadan dengeli ve barışa dayalı bir sosyal yapı oluşturmak mümkün değildir. Bu itibarla, sosyal yapının sağlam temellere ve barışa dayandırılması için eğitime özen gösterilmesi gereken en önemli kurumlardan biri ailedir.

Eğitimin ilk başladığı yer ailedir. Çocuk ilk bilgilerini aileden alır ve bunları giderek geliştirir. Aileden edinilen bu bilgiler olumlu da olabilir olumsuz da. İyi ahlâk özelliklerinin hâkim olduğu bir ailede yetişen çocukların, ileriki yaşlarda toplumda görülen yanlış ve yıkıcı davranışlara sapma ihtimâli daha zayıftır. Aile çevresinde edinilen alışkanlıkların sonraki yıllarda değişmesi imkânsız olmamakla birlikte zordur. Bu yüzden, çocuğun kişilik yapısında silinmesi kolay olmayan izler bırakan ilk çocukluk dönemi eğitimi çok önemlidir.

Sosyal yapının temeli olan aile, bireyin toplumuyla uyum sağlamasında önemli bir öğretim fonksiyonu icra etmektedir. Toplumda ait değer hükümleri, hayat görüşleri, ör ve âdetler öncelikle ailenin aracılığı ile bireye intikal eder. Toplumda hâkim olan doğru-yanlış, iyi-kötü gibi değer yargıları aile süzgecinden geçerek çoğu zaman farkında olmadan bireyin idrakine ulaşmaktadır. Böylece aile, çocuğun sosyalleşme aşamasında ilk ve en önemli fonksiyonları yerine getirmekte ve onun evin dışındaki kimselerle olan ilişkilerinin temelini oluşturmaktadır.

Tarih boyunca önemini kaybetmeyen aile kurumuyla ilgili yapılan bazı araştırmalar, aile ortamında sevgi ve anlayış gösterilerek yetiştirilen ve aile bireyleri ile ilişkileri sağlam olan çocukların, diğer insanlarla sevgiye dayalı olumlu ilişkiler kurmada güçlük çekmediklerini;¹¹ tedirgin, istikrarsız ve karmaşık bir ortamda büyüyen çocukların ise, suç işlemeye daha eğilimli olduklarını ortaya koymaktadır.¹² Aile, tarihte olduğu gibi günümüzde de çocuğun toplumsallaşmasında en etkin kurum olma özelliğini hâlâ sürdürmektedir. Toplumsallaşma kalıplarının geliştiği ilk çevre ve duygusal gelişimin ilk sağlayıcısı olan aile, kendi içinde özel bir kültürel içerik ve kimlik taşıyan özgün bir konuma sahiptir.¹³

¹¹ Hüseyin Peker, **Din ve Ahlâk Eğitiminin Psikolojik ve Metodik Esasları**, Samsun 1991, s. 48.

¹² Havle Abdulkadir Derviş ve Muhammed Hamid en-Nasr, **Ailede ve Anaokulunda Çocuk Terbiyesi**, Terc: Mustafa Özcan, Ulusal Kitabevi, Konya 1997, s. 48.

¹³ Frederick Elkin, **Çocuk ve Toplum**, Terc: Nazife Güngör, Gürdoğan Yay., Ankara 1995, s. 67.

Çocuk psikolojisi üzerine yapılan bilimsel çalışmalar, çocukta davranış gelişiminin çok erken, hatta doğumdan bile önce başladığını, çocuğun kişiliğinin temel özelliklerinin ilk beş yıl içerisinde, yani çocuk henüz okula başlamadan önce oluştuğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, çocuğun erken yaşlardan itibaren din eğitimi olarak iyi kişilik özelliklerine sahip bir şekilde yetiştirilmesinde veya doğru bilgiye dayanmayan çarpık din anlayışının oluşmasında aile eğitiminin en etkili faktör olduğu söylenebilir.

Çocuklar anne, baba, dede, nine, abla ve ağabey gibi aile büyüklerinden gördükleri ibâdetlere, dinî içerikli davranışlara içten gelen duygularla yönelirler ve onları örnek olarak kendileri de aynı davranışları yapmak isterler. Öyle ki, aile çocuğa dinini öğretip ondaki dinî duygunun olumlu yönde gelişmesini sağlayabileceği gibi, din duygusunu körelterek çocuğun dine soğuk bakmasına ve dinden uzaklaşmasına da neden olabilmektedir. Hz. Peygamber'in; *"Her çocuk fitrat üzere doğar; sonra anne ve babası onu Yahudi, Hıristiyan veya Mecusi yapar"*¹⁴ mealindeki hadisi de, çocuğun inanç yapısının ve kişiliğinin oluşmasında ailenin etkinliğini ortaya koymaktadır.

İslâm, pek çok konuda olduğu gibi, çocuk eğitiminde de temeli sevgi ve şefkâte dayalı bir yaklaşım önermektedir. Hz. Peygamber, çocuklarla ilişkilerde şiddet ve kaba davranmayı benimsememiş, onlara sevgisini öperek göstermeyen babaları 'kalbinden merhamet sökülmiş kimseler'¹⁵ olarak nitelendirmiştir.

Aile ortamı, büyüklerden küçüklere doğru sevgi, şefkât ve merhametin; küçüklere de büyüklere saygı ve itaatin yoğun olarak belirdiği doğal bir ortamdır. Çocukların büyüdüklerinde sosyal yaşantılarında sevgiyi, barışı ve hoşgörüyü ilke edinmeleri, her şeyden önce bu ilkeler doğrultusunda yetiştirilmelerine bağlıdır. İlk yetişme dönemlerini bu kavramlara yabancı olarak geçiren bir çocuğun büyüdüğünde barışçı bir kişilik sergilemesi zordur.

Çocuklar, camide veya evde büyüklerin dinî davranışlarını görürken, onların davranışlarındaki ciddiyeti, saygıyı ve başkalığı fark ederler. Eğer çocuklar böyle bir tecrübeyi yakın çevrelerinden alamazlarsa, okulda verilecek en iyi teorik ders bile bu eksikliği gidermeye yetmeyecektir. Çünkü, ileriki yıllarda okulda öğretilen dinî bilgiler, daha önceden ailede oluşturulması gereken temel tecrübelerle dayandırılacaktır.

Çocuğun söz ve davranışları henüz dinî konuları düşünüp anlama sonucu meydana gelmediğinden, mekânî bir özellik taşımaktadır. Örneğin, sofrada yemeğe 'besmele' ile başlamak, yemek sonunda 'elhamdülillah' demek gibi dinî kalıpları çocuk anlamını kavramadan, genellikle manevî otoriteye bağlı olarak taklitle yineler. Ailedeki kişilerin dinî davranışları, kullandıkları sözler, namaz, oruç gibi ibâdet şekilleri de çocukta

¹⁴ Müslim, Kader 22.

¹⁵ Bkz: Buhârî, Edep 18; Müslim, Fedâil 64.

derin izler bırakır.¹⁶ Büyüklerin sahip olduğu iyilik, doğruluk, temizlik ve yardım severlik gibi duygu ve davranışlar, ya da bunların zıddı olan kin, nefret, hoşgörüsüzlük, kavga ve şiddet gibi olumsuzluklar başlangıçta çocuklar tarafından taklit edilerek benimsenir ve içselleşerek onların kendi duygu ve davranışları haline gelir. Sosyal yaşantılarında uyumlu bir kişilik sergileyen ailelerin çocuklarının da uyumlu; davranışlarında şiddet, kavga ve kargaşa hâkim olan ailelere mensup çocukların ise genellikle kavgacı ve geçimsiz olması bu yüzdendir.

Aile bireylerinin zulüm, haksızlık, geçimsizlik, uyuşturucu, kumar, hırsızlık ve yalan gibi sosyal barışı zedeleyici davranış ve alışkanlıkları yetişmekte olan çocuğun gelişimini olumsuz yönde etkilemekte, bu tür olumsuzluklar onun ruh dünyasına kişilik olarak yansımaktadır. Bu durum, çocuğun büyüdüğünde barışsever olmasını zorlaştıracaktır. Ancak çocuk, çevresindeki insanların olumsuz davranışlardan çekindiklerini, kötülüklerden hoşlanmadıklarını, çevreyle iyi geçindiklerini görürse kendisi de olumlu davranışlarda bulunmaktan zevk alacak ve başkalarına karşı hep iyi duygular besleyecektir.

Aile ortamında yapılan kavga ve tartışmalar, bu esnada sarf edilen kötü sözler, küfürlü konuşmalar, çevredeki komşu ve başkalarının aleyhinde yapılan dedikodular çocuğun ruh dünyasında derin etkiler bırakmakta ve onun başkalarına karşı olumsuz duygu ve düşünceler taşımasına sebep olmaktadır. Yine, aile büyükleri tarafından çocuklara veya başkalarına suçlarından ötürü kızıldığında diğer ırk, mezhep, kültür ve inançtan insanların adı veya kimliği (ermenî, yunan, rum, yezit, kızılbaş, gavur vs. şeklinde) sıfat yapılarak söylenen sözler, bunları duyan çocuğun bilinç altına yer etmekte ve daha sonraki yaşamında onun bu farklı insan sınıflarına karşı olumsuz duygu ve düşünceler taşımasına neden olmaktadır. Küçük yaşlardan itibaren bu şekilde bilinçsizce yetiştirilen bir çocuğun büyüdüğünde tüm insanları aynı insanlık ailesinin birer üyesi olarak görmesi ve barışsever bir kişilik kazanması oldukça zordur.

Erken yaşlardan itibaren düşmanca duygularla beslenen ve ezelfi düşman ninnileriyle büyütülen çocukların geleceğin barış toplumunu kurabilme şansları düşüktür. Barış toplumunu oluşturacak nesillerin yetiştirilmesi, temeli insan sevgisine dayalı bir aile eğitimi ve bunun çevre ve örgün eğitim kurumlarıyla desteklenmesi şartına bağlıdır.

Barışsever bir kişiliğin kazanılmasında çocuğun oyuncaklarının da önemli bir yeri vardır. Aile büyükleri tarafından çocuğa alınan tabanca, tüfek, tank, bıçak gibi maket oyuncaklar yerine, onlarda öldürme düşüncesi uyandırmayan, zekâyı geliştirmeye yönelik oyuncaklar tercih edilmelidir. Televizyon, video ve sinema filmlerinde de aynı hassasiyetin

¹⁶ Peker, **Din ve Ahlâk Eğitiminin Psikolojik ve Metodik Esasları**, s. 38; Ayrıca bkz: Elkin, **Çocuk ve Toplum**, s. 67; Hayati Hökelekli, **Din Psikolojisi**, Diyânet Yay., Ankara 1993, s. 252-265.

gösterilmesinde ve savaş, dövüş, kavga sahnelerinin mümkün oldukça çocuklara izlettirilmemesinde fayda vardır. Şüphesiz düşmanla savaşmak hayatın gerçeklerindedir. Ancak haksız saldırılardan korunmanın, insanlar ve toplumlar arasında fitne saçıp bozgunculuk yapanlar karşısında yurt savunmasının ve bu uğurda başlatılacak savaşlara katılmanın önemi onlara daha ileriki yaşlarda da öğretilir. Çocukların ailedeki eğitimi, şiddeti çağrıştıran etkinliklerden uzak olarak mümkün olduğu ölçüde sevgi üzerine kurulmalıdır.

Çocuğun barışsever bir kişiliğe sahip olmasında, ondaki din duygusunun korku değil de sevgi temeline dayalı olarak geliştirilmesinin önemi büyüktür. Allah, Peygamber ve insan sevgisi ile birlikte, Allah'ın emirlerine saygı gösterilmesi gerektiği çocuğa yumuşak bir dille anlatılmalıdır. Dinî emir ve yasakların çocukların zihinlerine işlenmesinde ve bunların yaşanan hayatla bağlantısının kurulmasında Allah'la korkutmak yerine; Allah'ın bizi sevdiğini, insanlara gücünün yeteceği kadar sorumluluk yüklediğini anlatmak daha faydalı bir yaklaşımdır. Bazı anne-babalar, çocuğun yaramazlıklarını Allah'la korkutarak önlemeye çalışma yanlışlığına düşmektedirler. Çocuk herhangi bir olumsuz davranışta bulunduğu anda; *“Allah cezânı versin!, Öyle yapma! Allah seni yakar, taş yapar”* gibi sözler, Allah'ın seven, koruyan, affedip bağışlayan, cezâ vermenin yanında ödüllendiren biri olduğunun çocuklar tarafından bilinmemesi sonucunu doğurduğu gibi; O'nun kindar, hep cezâ veren, cezâlandırmak için insanların açığını kollayan birisi olarak tanınmasına ve çocukta hem Allah'a hem de insanlara karşı olumsuz duyguların oluşmasına neden olmaktadır.

Toplumuyla uyumlu yaşayabilmesi için çocuğa sadece belli kuralları öğretmek ve onun davranışlarını bir düzene koymak yeterli değildir. Çocuk tek başına kaldığında, denetim altında değilken de öğrendiği kuralları uygulayarak davranışlarını düzenleyebilecek bilinçte yetiştirilmelidir. Bunu da, daha küçük yaşlardan itibaren ona öğretilmeye başlanan dinin insanlar üzerindeki kontrol gücü sağlayacaktır.

Ailenin kendisinden bekleneni yapabilmesi için öncelikle aile bireylerinin, özellikle de annenin eğitimine önem verilmelidir. Halk Eğitim Merkezlerinde çocuk yetiştirmeyle ilgili kurslar daha da yaygınlaştırılabilir. Bu kurslarda uygulanacak programlarda çocuk eğitimiyle ilgili bilgilerin yanında, dinî duygu ve düşüncenin olumlu yönde gelişimine katkı sağlayacak muhtevaya da yer verilmesi, ailedeki din eğitiminin desteklenmesi açısından son derece faydalı olacaktır.

2. Cami ve Mescitler

Kuruluşundan itibaren Müslümanların bireysel ya da topluca ibâdet ettikleri mekânlar olan cami ve mescitler, dinî bir merkez olarak İslâm kültür ve medeniyetinin oluşmasında ve gelişmesinde rol oynamış önemli kurumlardır. Hz. Peygamber, hicretten sonra ilk iş olarak bir mescit inşâ etmiş ve bu mescidin bir bölümünü de 'suffe' adı verilen eğitim-öğretim yerine ayırmıştır. Hz. Peygamber zamanında pek çok siyasî, idarî ve sosyal amaçlara hizmet eden mescitler ve daha sonra inşa edilen camiler, başta ibâdet olmak üzere din öğretiminin de yapıldığı; içerisinde îman, ibâdet ve ahlâkla ilgili konuların işlendiği önemli dinî ve sosyal eğitim kurumları olarak hizmet vermiştir.

İslâm'ın ilk asırlarından itibaren gittikçe gelişerek bir medrese gibi görev yapan cami ve mescitlerde Müslümanlarca bilinen o devrin bütün ilimleri okutulmuştur. Kur'an, Hadis, Fıkıh, Kelâm gibi dinî ilimlerin yanında Felsefe, Tıp ve Astronomi gibi sosyal ve tabii ilimler de buralarda öğretilmiştir. Zaman içerisinde her yaştan insanların bu ilim halkalarına ilgisi artmış, hatta bir çok mescitte birden fazla ders halkası oluşmuştur.¹⁷

Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde camiler yerleşim bölgelerinin idâre ve kültür merkezi konumundaydı. Bu haliyle mahallenin odak noktasını teşkil eden camiler,¹⁸ buldukları yerleşim biriminin âdeta bel kemiğini oluşturmuştur. Bugün de İslâm inancının ve İslâm kültürünün manevî merkezleri olarak büyük önem arzeden cami ve mescitler, sadece din duygusunun gelişmesine ve dinî şuurun yerleşmesine değil; aynı zamanda, insanlar arasında sevgi, saygı ve hoşgörü duygularının kuvvetlenmesine, birlik, beraberlik ve sosyal barışın sağlanmasına da önemli katkılar sağlamaktadır. Çünkü camilerde verilen hutbe ve vaazlarda insanlar yardımlaşmaya, iyiliğe, doğruluğa, sevgi ve hoşgörüyü davet edilmekte; kötülüklerden sakınmaya, millî ve manevî bütünlüğe zarar veren davranış ve girişimlerden uzak durmaya çağrılmaktadır.

Cami ve mescitlere devam etmek, Hz. Peygamber ve İslâm büyükleri tarafından devamlı teşvik edilmiş, böylece, toplu halde ibâdet eden her yaş ve konumdaki insanlar arasında bir yakınlaşma ve kaynaşmanın oluşması ve inanan insanların birbirlerinden davranış öğrenmeleri hedeflenmiştir. Özellikle cumâ ve bayram günlerinde milyonlarca insana hitap eden hutbeler, vaazlar ve diğer dinî bilgiler göz önünde bulundurulduğunda, camilerin topluma hizmet eden yaygın din eğitimi kurumlarının başında geldiğini söylemek mümkündür.

Diyânet İşleri Başkanlığı'na bağlı olarak din hizmetinin verildiği cami ve mescitlerde müftü, vâiz, Kur'an kursu öğreticisi, imam-hatip ve müezzinler birer eğitimci olarak görev yapmaktadırlar. Türkiye'deki yerleşim bölgelerinde cami ve mescitlerin yaygın bir biçimde varlığı, bunların çoğunda bir din görevlisinin bulunması ve bir konunun

¹⁷ M. Faruk Bayraktar, "Yaygın Eğitimde Din Öğretimi", **Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi (İzmir 4-6 Aralık 1998 Sempozyumu)**, Türk Yurdu Yay., Ankara 1999, s. 349.

¹⁸ Bayraktar, "Yaygın Eğitimde Din Öğretimi", s. 347.

aynı günde bütün ülkeye duyurulabilme imkânı, İslâm'ın barış mesajlarının toplum bireylerine iletilmesi açısından önemli bir avantajdır. Nitekim bu avantaj, Kuvây-ı Milliye hareketinin en büyük destekleyicisi olarak da değerlendirilmiştir. Anadolu'daki din görevlileri, halkı bu ölüm-kalım savaşına katılmaya teşvik edebilmek için ellerinden geleni yapmışlardır. Hocaların bir araya gelmesiyle oluşan bir aydınlatma heyeti tarafından camilerde millî mücâdelenin önemiyle ilgili vaazlar verilmiş, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bütün kararları camiler kanalı ile halka duyurulmuştur.¹⁹ Yurdun bir bölümü işgal altında iken son derece kısıtlı imkânlarla yürütülen bu eğitim çalışmaları, halkın dinî ve millî duygularını canlı tutarak, bağımsızlık mücâdelesinde onların en büyük desteği ve moral kaynağı olmuştur.

1975-1980 yılları arasında ülkemizde yaşanan anarşik olaylar sırasında da cami ve mescitler toplum fertleri arasında birlik ve barış ortamının korunmasında uzlaştırıcı ve birleştirici bir rol üstlenmiş; din görevlileri, olayların büyümesini önlemek için bütün güçleriyle gayret göstermişlerdir. O dönemde yaşanan Kahramanmaraş, Çorum ve Sivas olaylarının önlenmesinde din görevlilerinin önemli katkıları olmuştur.²⁰

Din görevlilerinin halk üzerindeki etkisi bilinen bir gerçektir. Bu görevlilerin cumâ ve bayram günlerinde yaptıkları vaaz ve hutbeleri sükûnetle ve tam bir ibâdet havası içerisinde dinleyen büyük kitle, belli bir sınıf, mevki ve makam gözetilmeden, her yaş ve kültür düzeyindeki insanların oluşturduğu bir topluluktur. Camilerde sunulan hutbe ve vaazlar Müslüman toplumu dinî yönden bilgilendirmekle birlikte, manevî ve ahlâkî değerlerin nesilden nesile aktarılmasında da önemli bir etken olagelmiştir. Bugün de aynı etkinlik artarak devam etmektedir. Modern hayatın ve medeniyetin beraberinde getirdiği bazı psikolojik problemlerden bunalan insanlar, huzuru ya mitolojik unsurlarda, ya da camilerin her türlü hırslardan, dünyevî çekişmelerden, endişelerden, çıkar kavgalarından ve gürültülerden uzak manevî ortamında aramaktadırlar.

İbâdetlerini yerine getirme ve inandıkları din konusunda bilgi sahibi olma amacıyla olan insanlar, cami ve mescitlere hiçbir baskı ve zorlama olmaksızın, tamamen kendi özgür iradeleriyle gelmektedirler. Toplumda sevgi, hoşgörü ve barış ortamının oluşturulması bakımından böyle bir kuruma ve böyle bir imkâna şu an Müslümanların dışında hiçbir millet sahip değildir. Yıllarca bu mâbetlere devam edenler, büyük kalabalıklar halinde toplanarak hutbe ve vaaz yoluyla kendilerine verilen öğütleri sükûnetle

¹⁹ İlhan Başgöz, *Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1995, s. 60.

²⁰ M. Nuri Yılmaz, *"Diyânet İşleri Başkanlığı ve Millî Bütünlüğümüz"*, *Tartışılan Değerler Açısından Türkiye (17-18 Haziran 1995 Sempozyumu)*, Diyânet Yay., Ankara 1996, s. 159.

dinlemekte, herhangi bir güvenlik gücünün denetimine ihtiyaç duymadan, kavga, kargaşa ve çatışmaya da meydan vermeden dağılmaktadırlar. Sadece bu görüntünün bile toplumsal barış açısından ifade ettiği anlam gerçekten önemlidir.

Cami ve mescitlerin barışa katkı bağlamındaki fonksiyonlarını yerine getirebilmelerinde en önemli sorumluluk din görevlilerine düşmektedir. Cami ve mescitlerde görev yapan bir din görevlisi, eğiticiliğin yanında insanlara rehber olma konumundadır. Bu yüzden görevlilerin itici, kırıcı bir üslup yerine; sevdirci, çekici, birleştirici ve bütünleştirici bir üslubu benimsemeleri gerekir. Cami görevlileri, varsa cemaatinin yaptığı kötü davranışlardan üzüntü duymalı, öğüt ve nasihatlerini kişinin kötülüklerden kurtulması ve mutlu bir insan olması için yaptığını, bunda da samimi olduğunu onlara hissettirmelidir.

Din görevlilerinin sorumluluğu sadece cami cemaatiyle sınırlı değildir. Onlar camiye gelmeyen insanlar tarafından da dikkatle izlenmekte, bilinçli ya da bilinçsiz olarak karşılıklı etkileşim gerçekleşmektedir. Karşılaşılan bu insanlar hep cami cemaati gibi ne söylene dinleyen türden değil de; bazen inatçı, azgın, kaba ve hırçın olabilirler. Din görevlisi, bu durumda bile barışçı üslubunu bozmamalı ve onları yumuşaklıkla ikna etmeye çalışmalıdır. Siyâsî düşünce ve dinle ilgili ayrıntılar konusundaki görüş farklılıkları nedeniyle kimseye kin beslememesi gereken din görevlilerinin İslâm'ın temel esaslarına aykırı olmayan değişik yorumları da hoşgörüyü karşılamaları önemlidir. Onların çabaları, nezâket ve yumuşaklıkla insanların kalplerini kazanmaya ve herkesi kucaklamaya yönelik olmalıdır. Çünkü davranışlarda sevgi, saygı ve içtenlik, iyi bir iletişim süreci başlatmak ve bunu devam ettirmek için gereklidir. Zira Allah, Kur'an'da Hz. Peygamber'e hitaben şöyle buyurmaktadır:

*“İnsanları Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır, onlarla en güzel bir üslupla tartış...”*²¹ *“Allah'dan bir rahmet olarak onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer sen kaba ve katı yürekli olsaydın, şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi.”*²²

Bu âyetlerde de ifade edildiği gibi, sert ve kırıcı konuşmalar şiddet ve nefret doğurur, dine olan muhalefetin düşmanlığa varacak düzeyde artmasına neden olur. Din görevlisine düşen, söz ve davranışlarında müsamahalı olmak, taassubun her çeşidinden sakınmak, insanlarla iyi bir diyalog kurabilmek ve bu hususta hitap ettiği kitleye de örnek olmaktır.

Bulunduğu toplumda herkesle iyi geçinen, uyumlu bir kişilik sergileyen ve çevresiyle iyi diyalog kurabilen, dertleri olanlarla ilgilenen, düşkün ve yoksulları ziyaret ederek onlara sevgi ve şefkât gösteren, kavgalı ve dargın olanların aralarını bulmaya

²¹ Nahl 16/ 125.

²² Al-i İmran 3/ 159.

çalışan bir din görevlisi, toplumda âdeta barışın simgesi durumundadır. Bazı din görevlileri tarafından camiye gelen cemaati âdeta kovarcasına yapılan konuşmalar, sergilenen tavırlar ve cemaati azarlayıcı sözler, İslâm'ın eğitim anlayışına tamamen terstir. Cami ve mescitlerin kuruluş amacına uygun olmayan bu tür olumsuz davranışların aza indirgenmesi ve hatta tamamen yok edilebilmesi, ancak Kur'an'ın barış mesajlarına vâkıf, toplumu tanıyan ve eğitim yöntemlerini başarıyla kullanabilme becerisine sahip bulunan din görevlilerinin yetiştirilmesiyle mümkündür.

Din görevlilerinin hutbe ve vaaz yoluyla kitlelere mesaj ulaştırmaya yönelik sahip oldukları müstesna imkân, ülkemizdeki sosyal barış açısından önemli bir fırsattır. Ancak bu fırsatın yerinde ve faydalı bir biçimde değerlendirilmesi, cami görevlilerinin çok yönlü bir bilgi düzeyine ve meslekî formasyonlarının yeterli olup-olmamasına bağlıdır.²³ Cemaate maddî ve manevî alanlarda yol gösterme, onlar arasında sosyal dayanışma ve millî bütünlüğü sağlama konumunda olan görevlilerin meslekleriyle ilgili gerekli bilgi ve kabiliyete sahip bulunmaları gerekir. Onların aldıkları eğitim, iletişimde son derece önemli olan insan psikolojisini tanıma, sosyal problemlere yapıcı yaklaşımda bulunma gibi kendilerinden beklenen fonksiyonlar açısından yeterli düzeyde olmalıdır. Cami ve mescitlerde görev yapan din görevlilerinin bilgi ve mesleki düzeylerini geliştirmek üzere açılan *İlâhiyat Önlisans Programları ve İlâhiyat Meslek Yüksek Okulları* bu açıdan önemli bir adım olarak değerlendirilebilir.

Camilere gelen halkı aydınlatmada önemli bir imkân olan *vâizlik* de sosyal barışın sağlanmasına katkıda bulunma açısından önemli bir imkândır. Günümüzde vâiz sayısı yetersiz olduğu için halk vaaz ihtiyacını tarikat, cemaat veya benzeri isimlerle anılan legal veya illegal bir takım kuruluşların elemanlarıyla karşılama yoluna gitmektedir. Bu durum, sosyal barış açısından önemli sıkıntılar doğurmaktadır.

Vâizliğin şu anki konumunun gözden geçirilmesinde, bu mesleğin problemlerinin çözümüne yönelik somut projeler geliştirilerek bu kurumun câzip hale getirilmesinde fayda vardır. Vâiz yetiştirmede tek kaynak durumunda olan ilâhiyat fakültelerinin ders programları, alanla ilgili yapılacak araştırmaların sonuçlarına göre yeniden değerlendirilip, gerektiğinde bu fakültelerde vâizlik bölümleri açılabilir. Bu durumda vâizlerin sayısında önemli bir artış sağlanmış olacaktır. Belli yerlerde görev yapan vâizlerin dışında, köy, kasaba ve şehirleri dolaşan gezici vâizlerin de görevlendirilmesi, dinî ve millî konularda halkın aydınlatılması açısından önemli bir hizmet olarak düşünülmelir.

Ülkemizde kadın vâize sayısının yok denecek kadar az olması, din hizmetlerinde bir eksikliktir. Bayram, cuma ve vakit namazlarında camiye devam eden erkek cemaat,

²³ Din görevlilerinin meslekî formasyonları, sosyal konumu ve cemaatle ilişkileri konusunda geniş bilgi için bkz: Cemal Tosun, **Din ve Kimlik**, Diyanet Yay., Ankara 1993, s. 41-48; Ramazan Buyrukçu, **Din Görevlilerinin Mesleğini Temsil Gücü**, Diyanet Yay., Ankara 1995, s. 107-415.

orada sunulan yaygın din eğitimi hizmetlerinden faydalanırken, kadınlar böyle bir imkândan yoksundurlar. Bu eksikliğin giderilerek yaygın din eğitiminin kadın-erkek, genç-yaşlı ayrımı yapılmaksızın, toplumun tamamını kapsayacak şekilde verilmesi gerekir. Yaygın din eğitimi çerçevesinde ve vâizlerin etkinliğinde camilerin birer halk okulu haline getirilmesi ve böylece toplumda geniş çaplı bir dinî bilgilenme seferberliğinin başlatılması, İslâm dininin birlik (tevhîd), barış, kardeşlik, dayanışma ve yardımlaşma mesajlarının topluma yayılmasında en etkili faaliyetlerden biri olacaktır.

3. Kur'an Kursları

Toplumsal hayatımızda önemli fonksiyonları olan Kur'an kursları, Diyânet İşleri Başkanlığı'nın kuruluş ve görevleri hakkındaki 633 sayılı kanunun 7/d fıkrası gereğince açılan ve ilgili yönetmelik hükümlerine göre yürütülen din eğitimi kurumlarıdır. Kur'an-ı Kerim'i öğrenme ihtiyacından doğmuş olan Kur'an kurslarının gayesi, 'isteyen vatandaşlara doğru bir şekilde Kur'an okumasını öğretmek ya da ezberletmek, öğretilen metinlerin meâllerini okutmak, Hz. Peygamber'in hayatını ve örnek ahlâkını tanıtmak, İslâm dininin inanç, ibâdet ve ahlâk esasları doğrultusunda kursa katılanları aydınlatmak ve bir Müslümanın günlük hayatıyla ilgili gerekli dinî bilgileri vermek'²⁴ şeklinde özetlenebilir. Halkın Kur'an kurslarına bu denli önem vermesinin bir sebebi de, bu kursların imam-hatip liseleri için bir alt yapı oluşturduğu düşüncesidir.

Kur'an kurslarında haftada 5 gün, yılda 32 hafta ders yapılmaktadır. Haftalık ders programında 18 saat Kur'an-ı Kerim, 2 saat İtikad, 2 saat Siyer ve Ahlâk, 2 saat da İbâdet dersi yer almaktadır.²⁵ Kur'an'ı yüzünden okumayı öğrenmek isteyenler için kurs süresi bir yıl, hâfızlık yapmak isteyenlerin eğitim süresi ise en fazla üç yıldır.

Kur'an kurslarıyla ilgili programın açıklamalar kısmında toplumsal barış açısından son derece önemli olan şu ifadeler yer verilmiştir:

“Dinî bilgilerin, millî birlik ve beraberliği sağlayıcı; karşılıklı sevgi, saygı, kardeşlik, arkadaşlık ve dostluk bağlarını güçlendirici; vatan, millet, bayrak, sancak, şehitlik ve gâzilik gibi yüce kavramları sevdireci ve benimsetici bir tarzda verilmesine özen gösterilecektir.”²⁶

Diyânet İşleri Başkanlığı'na bağlı ve binalarının tamamı halk tarafından inşa edilmiş olan Kur'an kursları, din alanında son derece hayatî bir boşluğu doldurmaya yönelik yaygın eğitim kurumlarıdır. Ancak Kur'an kursları ile ilgili yapılan araştırmalarda, belirlenen hedeflere tam olarak ulaşamadığı görülmüştür. Kur'an'ın Türkçe anlamının da okunmasını ve onun hayata bakışının anlatılmasını isteyen kurs öğrencilerinin genel kültür

²⁴ Bkz: Ayşe Sucu, “Kur'an Kursları'nda Din Eğitimi ve Öğretimi”, **Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi (İzmir 4-6 Aralık 1998 Sempozyumu)**, Türk Yurdu Yay., Ankara 1999, s. 437.

²⁵ Bkz: Buyrukçu, **Din Görevlilerinin Mesleğini Temsil Gücü**, s. 74.

²⁶ Bkz: Süleyman Hayri Bolay ve Mümtaz'er Türköne, **Din Eğitimi Raporu**, Ankara 1995, s. 124-125; Buyrukçu, **Din Görevlilerinin Mesleğini Temsil Gücü**, s. 73-76.

bilgisi bakımından da yetersiz oldukları ve topluma uyumda güçlük çektikleri araştırma ve gözlemlerle tespit edilmiştir. Yapılan bir başka araştırmayla da, bir kısım öğrencilerin, Kur'an-ı Kerim'in Türkçe anlamından ezbere bir tek âyet bile okuyamadıkları anlaşılmıştır.²⁷ Kendileriyle görüşülen bazı görevliler ve öğrenciler ile ilgili gözlemler de, bu alanda yapılan araştırmaların sonuçlarıyla aynı doğrultudadır.

Her türlü olumsuzluklara rağmen, bu kurslar, toplumsal barış açısından da önemli sayılabilecek sosyal fonksiyonlar icra etmişlerdir. Anayasal bir hak olan din eğitimi ihtiyacının toplumun bir kesimi tarafından Kur'an kursları vasıtasıyla karşılanması, din eğitimi alanında büyük bir boşluğu doldurmuş ve tercihlerini bu yönde yapan vatandaşlar anayasal haklarını kullanmanın huzurunu yaşamışlardır. Kurslara devam edenler, genellikle bir başka okula kaydolmamış çocuklardan oluşmaktadır. İlköğretimden sonra herhangi bir okula gitmeyen ve büyük bir ihtimalle de gitmeyecek olan pek çok çocuk bu yolla eğitime kazandırılmıştır.

İlköğretimi henüz yeni bitirmiş çocukların Kur'an kursuna devam ettiği dönem, kötü arkadaş edinme, sigara ve uyuşturucu kullanmaya alışma, sokak çetesi kurma gibi suçlara yönelme açısından son derece hassas bir dönemdir. Bu dönemde çocuğun Kur'an kursuna gidip, iyi bir arkadaşlık ortamında Kur'an öğrenmekle meşgul olması, İslâm ahlâkını çocukluğunun bu döneminde yaşamaya çalışması, onu hem bu hassas dönemde hem de hayatının ileriki yıllarında olumsuz alışkanlıklardan, milletimizin bölünmez bütünlüğü açısından tehdit oluşturacak yanlış yollara sapmaktan alıkoymaktadır.

Cami ve mescitlerde yaz aylarında düzenlenen kursların da önemli bir sosyal hizmet olduğunu söylemek mümkündür. Değişik okul ve aile çevrelerinden gelen çocuklar, cami ortamında 'Kur'an ve dinî bilgiler öğrenme' amacı etrafında birbirleriyle kaynaşmakta, gençliğin erken döneminde birlik ve beraberlik örnekleri sergilemektedirler.

Türkiye'de din eğitimi alanında önemli bir boşluğu doldurmuş olan Kur'an kurslarına ve yaz aylarında düzenlenen cami eğitimine olan ilgi, sekiz yıllık kesintisiz zorunlu eğitime geçilmesinden itibaren giderek azalmış ve bu kurslar yok olmakla karşı karşıya gelmiştir. Bazı istismarlara ve dinî cehâlete meydan vermemek için, bu alanda doğacak boşluğun sağlıklı bir şekilde doldurulması yönünde yeni projelere ihtiyaç vardır.

Kanunî düzenlemeler yapılır ve sekiz yıllık zorunlu eğitim sonrası Kur'an kurslarına ilgi yeniden sağlanabilirse, kurslarla ilgili bazı düzenlemelere gitmek kaçınılmazdır. Kur'an kurslarının kendisinden bekleneni daha iyi yerine getirebilmesi için öncelikle kursta okuyanların, diğer okullardaki öğrencilerin sahip olduğu imkânlarla asgari

²⁷ Bkz: Beyza Bilgin, **Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi**, Yeni Çizgi Yay., Ankara 1995, s. 156-157; Peker, **Din ve Ahlâk Eğitiminin Psikolojik ve Metodik Esasları**, s. 69-70; Buyrukçu, "*Türkiye'de Yaygın Din Eğitiminin Geleceği*", s. 509; Sucu, "*Kur'an Kursları'nda Din Eğitimi ve Öğretimi*", s. 435-440; Krş: Buyrukçu, **Din Görevlilerinin Mesleğini Temsil Gücü**, s. 71.

düzeyde de olsa kavuşturulmaları gerekir. Ayrıca buralarda görev yapan elemanların eğitiminin gözden geçirilerek kurs programlarının yeni ihtiyaçlar doğrultusunda düzenlenmesinde de fayda vardır. Çünkü, genellikle ‘Kur’an-ı Kerim’i yüzünden okumayı öğrenme’ amacına yönelik olan şu anki uygulama, beklentileri karşılamaktan uzaktır. Bu yüzden, programda önemli değişikliklerin yapılması, özellikle Kur’an’ın Türkçe anlamına, Hz. Peygamber’in örnek ahlâkıyla ilgili bilgilere ve ilmihâl konularına ağırlık verilmesi bu kursları daha etkin ve faydalı hale getirecektir.

Kur’an kursu öğretmeni yetiştirmek üzere, İlâhiyat Meslek Yüksek Okulları tekrar faaliyete geçirilip bu okullar bünyesinde ‘Kur’an Kursu Öğretmenliği’ bölümü açılabilir. O zaman bu kurslara devam etmek isteyen öğrenciler, daha bilgili ve pedagojik formasyona sahip öğreticilerden ders alma imkânına kavuşmuş olacaklardır.

4. Kitle İletişim Araçları

Teknolojik gelişmelerin son derece yaygınlaştığı günümüzde kitle iletişim araçlarının eğitimde kullanımı yeni olmakla birlikte, bu araçların duygu, düşünce ve davranışlar üzerindeki etkileyici ve yönlendirici gücü bilinmektedir. Öyle ki, iletişim kaynaklarının toplumu şartlandırmadaki tesirinin nükleer gücün etkisini bile gerilerde bıraktığı söylenmektedir.²⁸ Özellikle basın ve yayın araçlarının kısa yoldan insanları bilgilendirmesinin eğitim açısından önemi büyüktür. Bu araçlardan radyo ve televizyon, bireyin bebekliğinden başlayarak hayatı boyunca onu yönlendirmektedir. Ancak burada gözardı edilmemesi gereken husus, basın ve yayın kuruluşlarının sahip olduğu gücün olumlu yönde kullanılmasıdır.

Kitle iletişim araçlarının sunduğu bilgiler, insanların kültür birikimi sürecinde gelişip kapsam kazanmakta²⁹ ve kişiliklerin olgunlaşmasında önemli etkiler sağlamaktadır. Büyük ve karmaşık dinleyici yığınlarına ulaşabilen iletişim araçları kitap, dergi, gazete, sinema, tiyatro, radyo, televizyon, internet vb. teknik imkânlardan oluşmaktadır. Kitle iletişim araçları vasıtasıyla gördüğünü, duyduğunu ve okuduğunu ilgi alanına geçiren kişi, onların bir bölümünü içselleştirmekte; böylece bu araçlar, onun toplumsallaşmasına doğrudan ya da dolaylı olarak katkıda bulunmaktadır.

İnsanlar, mâbetlerde anlatılanların yanında, daha başka yollarla sunulan dinî mesajlardan da etkilenirler. Mektup, telefon, faks, gazete, dergi, radyo, televizyon, teyp ve video kasetleri, bilgisayar ve internet programları, dinî içerikli kitaplar, çeşitli vesilelerle düzenlenen sempozyum, konferans, seminer ve paneller, toplu iftarlar, dinî gün ve gecelerle ilgili programlar, anma törenleri vs. etkinlikler aracılığıyla yayılan dinî mesajlar, bireysel ve toplumsal yaşantılara dinamizm kazandırmaktadır.

²⁸ Bkz: Saffet Bilhan, **Eğitim Felsefesi**, Ankara 1991, s. 232.

²⁹ Mehmet Bulut, “*Yaygın Din Eğitimi*”, **Diyânet İlmî Dergi**, Cilt: 29, Sayı: 3, Ankara 1993, s. 6.

Yaygın din eğitiminde kitle haberleşme araçlarından faydalanmak, çağımızda daha da önemli hale gelmiştir. Ancak, bugün ülkemizde hizmet veren gazete ve televizyonların bir çoğunda dinî içerikli yayınlara ya hiç yer verilmemekte, ya da sadece Ramazan ayında ve belli günlerde kısmen bazı konulara değinilmektedir. Hatta büyük çoğunluğu Müslüman olan ülkemizde bazen İslâm'a ve millî ahlâka ters düşen yazı, resim ve programlar bile yer almaktadır. Bu durum, kitlelere iyi huyların aşılması bir yana, ahlâkın giderek yozlaşmasını ve bozulmasını hızlandırmaktadır.

Kitle iletişim araçlarının günümüzde en etkili olanlarından gazete ve televizyon programlarında din açısından mukaddes sayılan değerlerin küçümsenmesine ve inançlı insanların rencide edilmesine yönelik yayınlara yer verilmesi, toplumsal huzursuzluklara ve tepkilere neden olmaktadır. Çünkü bu tür yayınlar, kutuplaşmaları artırarak toplum bireyleri arasında var olan düşünce ve inanç farklılıklarının tefrikaya dönüşmesini körüklemekte ve bireyler arasında bir güven bunalımı oluşturmaktadır.

Yayınlarda dinle ilgili konulara yer veren radyo ve televizyonların dinî içerikli programları bazen ehliyetsiz kişilerce yürütülmektedir. Kamuoyuna din adamı olarak takdim edilen bazı yetkisiz kişiler, sağlıksız dinî bilgilerle halkın zihnini bulandırmakta ve toplumun dinî düşüncelerini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Doğru dinî bilgilendirmenin sağlanması için, resmî ya da özel radyo ve televizyonların kendi bünyelerinde dinî formasyona sahip uzman bulundurmalarında fayda vardır.

Yaygın din hizmetlerinin daha faydalı hale gelebilmesi için, gelişen imkânlar ölçüsünde iletişim ve yayıncılık hizmetlerinden faydalanılmalı, sesli ve görüntülü yayınların kalitesini artırmaya yönelik yeni yöntemler geliştirilmelidir. Radyo ve televizyonda yayınlanan dinî içerikli programların büyüklere, küçüklere, hanımlara ve halka olmak üzere toplumun değişik katmanlarına hitap edecek şekilde düzenlenmesi önemlidir. Bilgilendirme amaçlı tartışmalar, uzmanların katılımıyla düzenlenebilecek sorulu cevaplı programlar, sorularını din adamlarına ulaştırmada güçlük çeken kadınlara yönelik canlı yayın programları, özel kuruluşların ya da diyânetin yapımını üstlenebileceği dinî içerikli filmler ve çocuklara yönelik çizgi filmleri ile din hizmetlerine kalite kazandırılabilir. Böylece dinin sosyal barışa yönelik mesajları toplum bireyelerine iletilecek, ahlâka, toplumsal beraberliğe, sosyal dayanışma ve kaynaşmaya yönelik dinî öğretiler, her kesime hitap etme imkânına sahip olan bu araçlarla topluma daha kolay yoldan anlatılabilecektir.

5. Tarîkat ve Dinî Cemaatler

Dinî bir anlayış ve yaşantı biçimi olan tarîkat ve dinî cemaatler, aynı zamanda yaygın din eğitimi veren kurumlar olarak da değerlendirilebilir. Tarîkat ve cemaatlerin

doğuşu, tarihî gelişimi ve şu anki fonksiyonları³⁰ konumuz dışındadır. Ancak burada, bu kurumlar yaygın din eğitimi ve toplumsal barış açısından değerlendirilecektir.

Tarıkate ve cemaatlere temel teşkil eden tasavvuf, İslâm'daki manevî hayatın, ahlâkî değerlerin ve dinî hakikatlerin bir başka ifade biimi³¹ olarak tanımlanmaktadır. Tarikatların esas aldığı mistik tecrübe, aslında insan probleminin mâhiyetini çözmeye yönelik birlik ve bütünlük deneyimidir.³² Tasavvufî yaşantının temeli, Hz. Peygamber ve sahabelerin hayatlarına dayandırılmaktadır.³³

Milâdî VIII. asırdan beri bireysel-dinî bir hareket olarak gelişmiş olan bu inanç ve davranış tarzı³⁴ İslâm dünyasında gittikçe yayılmış, XI. yüzyıldan itibaren tarikat şeklinde teşkilâtlanmaya başlamıştır. Daha sonra da tekke, zâviye ve dergâh adı altında güçlü bir kurum haline gelmiştir. XII. ve XIII. yüzyıllarda İran'da, Orta Asya'da, Suriye'de, Mısır'da, Anadolu'da, kısacası bütün İslâm topraklarında yaygınlaşan tekkelerde³⁵ halka bir çeşit yaygın din eğitimi verilmiştir.

Tekke, zâviye ve dergâh şeklinde teşkilâtlanan ve tasavvuf anlayışını yansıtan tarikatlar, görmüş oldukları hizmet açısından tıpkı mescitler, camiler, mektepler ve medreseler gibi din eğitiminin verildiği kurumlar arasında sayılmıştır. Bunlar, en tenha köylerden en kalabalık şehirlere kadar sosyal yardım, mûsikî, spor ve ahlâkî düşünceinin korunup geliştirildiği kulüpler gibi çalışmışlardır. Cami, mescit ve medreselerde yer almayan mûsikî, spor, edebiyat gibi etkinlikler, isteğe bağlı olarak bir dinî önderin rehberliğinde bu kurumlarda yapılabilmıştir.³⁶

Arapça, Farsça ve Din Bilimleri tahsil etmiş, insanları etkileme yollarını bilen kabiliyetli bir çok kimse, tekkelerde bir tür açık öğretim uygulamışlar, *halk için yazmak* prensibini güderek Türkçe metinler yazmışlar ve böylece halkın sevgi ve saygısını kazanmışlardır. Türkistanlı Ahmet Yesevî'den Yunus Emre'ye kadar örnekleri pek çok olan düşünürlerin ortaya çıkardıkları *Tekke Edebiyatı* da bu amaca yönelik önemli hizmetler vermiştir.³⁷ Eserlerinin Allah tarafından ilham edildiğine inanılmış olan bu kimselerden bir çoğu halk arasında evliyâ sayılmış, mezarları üzerine türbeler yapılmış ve

³⁰ Geniş bilgi için bkz: Abdalbâki Gölpınarlı, **Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatler**, İnkılâp Yay., İstanbul tsz.; Ruşen akır, **Ayet ve Slogan**, Metis Yay., 1990.

³¹ Bkz: Gölpınarlı, **Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatler**, s. 285; Süleyman Ateş, **İslâm Tasavvufu**, Ankara 1976, s. 8; Süleyman Uludağ, **İslâm Düşüncesinin Yapısı**, Dargâh Yay, İstanbul 1979, s. 123

³² Bkz: Ateş, **İslâm Tasavvufu**, s. 129; Hökeleklî, **Din Psikolojisi**, s. 320.

³³ Ateş, **İslâm Tasavvufu**, s. 10; Uludağ, **İslâm Düşüncesinin Yapısı**, s. 123.

³⁴ Hüseyin Atay ve Diğerleri, **İslâm Gerçeği**, A.Ü. İ. F. Yay., Ankara 1995, s. 39.

³⁵ Bkz: Ateş, **İslâm Tasavvufu**, s. 47; M. Fuat Köprülü, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, 5. Baskı, Diyânet Yay., Ankara 1984, s. 195; Krş: Uludağ, **İslâm Düşüncesinin Yapısı**, s. 123-124.

³⁶ Bilgin ve Selçuk, **Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri**, s. 6.

³⁷ Bkz: Köprülü, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, s. 119-161, 287-336; Uludağ, **İslâm Düşüncesinin Yapısı**, s.201-213.

bu türbeler ziyaret yerleri olarak ilgi görmüştür. Adlarına evler, odalar ve ocaklar belirlenerek buralarda eserleri okutulanların öğretileri zamanla gelenekselleşmiştir.³⁸

Tekkelerdeki din eğitim-öğretimi, genelde tarikat mensuplarına yönelik olmakla birlikte halka da açıktı. Öğretim konuları ve takip edilen metotlar müritlerin ve halkın durumuna göre değişiyordu. Müritlere tasavvufun incelikleri ayrıntılı olarak anlatılırken, halka dinî emir ve ibâdetlerin yerine getirilmesi, dürüstlük ve ahlâklı yaşama gibi hususlarda nasihat edilirdi. Tekkelerde verilen eğitim, ağırlıklı olarak sözlü anlatıma dayalı vaaz-u nasîhat şeklinde olmuştur. Şeyhlerin gerek tekkelerde ve gerekse belli dinî gün ve gecelerde camilerde halka yönelik yaptıkları vaaz ve nasihatlerde genellikle dinî ve ahlâkî konulara ağırlık verilmiştir. Ayrıca şeyhlerin, dinî ve tasavvufî eğitimle ilgili kitap ve risâleleriyle yazılı anlatım yöntemini kullandıkları³⁹ ve zaman zaman dinî mûsikînin gizemli etkisinden faydalandıkları⁴⁰ bilinmektedir.

Tekke Edebiyatı'nı oluşturan yazılı anlatımda işlenen konular ağırlıklı olarak tasavvufla ilgilidir. Yazılan eserlerde Allah sevgisi, insanın değeri, insanlığa ve diğer varlıklara hizmet, dünya hayatının geçici bir imtihan devresi olduğu, nefis terbiyesi ve âhirete hazırlık gibi hususlar işlenmiştir. Yazarlar, halkın anlamada güçlük çekeceği ağır dinî konuları, fıkra, hikâye, menkîbe ve efsane şeklinde sembollerle ve kahramanların örnek davranışlarıyla anlatmaya çalışmışlardır. Cehennem korkusundan daha etkili bir heyecan kaynağı olan Allah ve insan sevgisi ile yazılmış ilâhilerin ve nefeslerin özel bestelerle okunduğu toplantılar, her seviyeden halkı kendisine çekmiştir. Böylece tekkeler, halkın dinî davranış geliştirmesinde önemli katkı sağlamıştır.⁴¹

Tarikatların dayanak noktasını oluşturan tasavvuf, her seviyeden insanın iç âlemini güzelleştirmeyi, kalbini ve ruhunu kötü duygulardan temizlemeyi, iradeyi kuvvetlendirerek kişiye yüksek bir ahlâkî hayat yaşatmayı hedef edinen bir sistemdir. Başlangıçta psikolojik bir hal ve yaşayış tarzı olarak gelişmiş olan tasavvuf, daha sonraları bir çok felsefî meselelere cevap veren bir anlayış biçimi haline gelmiştir.⁴²

İslâm toplumuna fikrî bir yenilik ve değişiklik kazandıran tasavvuf ve tarikatlar, Kuzey Afrika ve Orta Asya başta olmak üzere İslâm inancının diğer ülkelerde yayılmasında ve müslüman halkın kültürel hayatında önemli rol oynamıştır. Özellikle tekkeler, kuruluşunun ilk yıllarından itibaren buldukları yerlerde, bazı istisnaları olmakla birlikte, halkla kolay ilişki kurabilen ve halkın dinî eğitim ve yaşayışını yönlendiren bir

³⁸ Bilgin ve Selçuk, **Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri**, s. 6-7.

³⁹ Buyrukçu, "*Türkiye'de Yaygın Din Eğitiminin Geleceği*", s. 512.

⁴⁰ Uludağ, **İslâm Düşüncesinin Yapısı**, s. 205.

⁴¹ Bilgin ve Selçuk, **Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri**, s. 7; Bu konuda geniş bilgi için bkz: Ateş, **İslâm Tasavvufu**, s. 54-91; Köprülü, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, s. 27-355.

⁴² Köprülü, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, s. 199; Sûfilerin hem fıkıhçıları ve hem de selefiyeyi ve kelâmcıları tenkitleriyle ilgili bilgiler için bkz: Ateş, **İslâm Tasavvufu**, s. 52-53.

görüntü vermiştir.⁴³ Yine, İslâm topraklarına yönelik girişilen Haçlı Seferleri başta olmak üzere, dış saldırılar karşısında tekkeler dinî duygular ile kahramanlık hislerini bir arada canlı tutmuş, yurt savunmasında, millî birlik ve bütünlüğü sağlamada aktif görevler üstlenmiştir.⁴⁴ Çeşitli iç ve dış güçlerin kışkırtmalarıyla oluşan anarşi ve terör hareketleri de, ruhlarda tasavvuf ihtiyacının gelişmesini körüklemiştir.⁴⁵ Anadolu topraklarında giderek yaygınlaşan tasavvufî düşüncenin kökleştiği tekkelerde yürütülen dinî-tasavvufî eğitim faaliyetleri, din ve kültür birliğinin oluşturulmasında etkili olmuştur.

Anadolu Beylikleri zamanında ve Osmanlı'nın ilk dönemlerinde tekkeler, dinî eğitimin, özellikle de dinî yaşayışın realize edilmesinde medresenin yanında bir eğitim kurumu olma keyfiyetini, bazı bozulma ve çatışmalara rağmen devam ettirmiştir. Osmanlı'nın diğer sosyal kurumlarında olduğu gibi, XVI. yüzyıldan itibaren tekke ve tarikatlar gerileme, bozulma, hatta çatışma dönemine girmiş; din ve kültür birliği oluşturma dinamizmini kaybetmiştir. XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başlarında kendilerini yenilemek için kurulan Cemiyet-i Sûfiye-i İttihâdiye vb. teşkilatlarla ilgili hazırlanan nizamnâmeler de sonuç vermemiş,⁴⁶ nihayet 25 Kasım 1925'de hazırlanan bir yasa ile ülkemizdeki tekke ve zâviyeler kapatılmıştır.

Tekke ve zâviyelerin kapatılmasına rağmen, *Tasavvufî İslâm* anlayışını yaşatan tarikatların canlılığı ve yaygınlığı azalmamış; o tarihten sonra da tarikatlar faaliyetlerini illegal olarak sürdürmeye devam etmiştir. O yıllarda bireylere yeterli düzeyde din eğitimi ve öğretiminin verilmemesi, Türk toplumunda tarikatların gizli yollarla da olsa tutunmasına imkân ve zemin hazırlamıştır.

Tarih boyunca Türk toplumunda tekke, zâviye ve dergâh gibi kurumlar bozulma dönemine kadar halkın yaşamında yaygın din eğitimi açısından önemli bir fonksiyon icra etmiştir. Tarikatların, tasavvufî din eğitimi anlayışını ve yaşayışını halka aktarırken zaman zaman birbirleriyle ve medreselerle çatışan bir görünüm sergiledikleri görülse de, devlete karşı herhangi bir tavır içerisinde buldukları söylenemez.⁴⁷ Buna rağmen, tarikatların varlığı ve sosyal barış açısından konumu ile ilgili tartışmalar devam etmektedir.

Ülkemizde faaliyet gösteren dinî cemaatleri, temeli tasavvuf anlayışına dayanan ve tasavvufun çağdaş bir görünümü olan kurumlar olarak değerlendirmek mümkündür.

⁴³ Buyrukçu, "*Türkiye'de Yaygın Din Eğitiminin Geleceği*", s. 511; Ayrıca bkz: Köprülü, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, s. 18-20; Magali Morsy, "*Kuzey Afrika'da Tasavvufun Rolü*", Çev: Kadir Özköse, **Tasavvuf**, Sayı: 2, Ankara 1999, s. 151.

⁴⁴ Köprülü, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, s. 253.

⁴⁵ Bkz: Köprülü, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, s. 196.

⁴⁶ Buyrukçu, "*Türkiye'de Yaygın Din Eğitiminin Geleceği*", s. 511.

⁴⁷ Bolay ve Türköne, **Din Eğitimi Raporu**, s. 118; Buyrukçu, "*Türkiye'de Yaygın Din Eğitiminin Geleceği*", s. 512.

Çeşitli vakıf, dernek adı altında faaliyetlerini sürdüren tarikat ve dinî cemaatler,⁴⁸ sadece bir dinî anlayış ve yaşantı biçimi olarak değil; aynı zamanda sosyal bir gerçeklik olarak da toplumda varlığını korumakta, her sınıf ve zümreyi doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemektedir.

Tarikat ve cemaatlerin ilmihâl seviyesinde halka dinî bilgi öğretme ve onlara ahlâkî davranışlar kazandırma şeklindeki yaygın din hizmetleri olumlu bir görünüm arz ederken, mensuplarını tek tip doğru inancına şartlandırmaları, diğer tarikat ve cemaatlere karşı tavır alışları ve bireysel düşünce yeteneklerini geliştirmeye fazla imkan vermeyen tutumları, bu kurumların, İslâm'ın dinamik düşünce anlayışını engelleyen etkenlerden biri⁴⁹ olarak değerlendirilmesine neden olmaktadır.

Günümüzde tarikat ve cemaatler aracılığıyla bir tür yaygın din eğitimi verildiği söylenebilir. Her şeye rağmen halkın bu kurumlara olan ilgisi, daha ziyade devlet tarafından verilen eğitimin yeterli olmadığı anlayışından kaynaklanmaktadır. Din eğitimi kendi uhdesine alan devlet, dinî taleplere istenilen ölçüde cevap veremiyorsa, sosyolojik olarak halkın dinî bir arayış içerisine girmesi tabiidir. Çünkü toplumun büyük bir kesimi, çocuklarına devlet okullarında en azından Kur'an'ın öğretilmesini istemektedir. Bu talebin herhangi bir şekilde karşılanması, tarikat ve dinî cemaatlere olan ilgiyi azaltabilir.

Günümüzde tarikat ve dinî cemaatleri sosyolojik, psikolojik ve pedagojik yönden inceleyen bilimsel araştırmalara ihtiyaç vardır. Onların sosyal barış açısından Türk toplumundaki konumları da henüz netlik kazanmış değildir. Bu kurumların, farklı düşünce ve davranış şekilleriyle millî bütünlük açısından bir zenginlik mi, yoksa bir tehdit mi oluşturduğu bilimsel yöntemlerle yapılacak ciddi araştırmalarla tespit edilebilir.

Toplum bireylerine örgün ve yaygın eğitim yoluyla kazandırılacak dinî anlayışta hedef, sadece farklı din ve inanç mensuplarına karşı hoşgörülü olabilen fertlerin değil; bununla birlikte, aynı dinî inanış içerisinde bulunup da çeşitli nedenlerden kaynaklanan bazı farklılıkların varlığına tahammül edebilen nesillerin yetiştirilmesi olmalıdır.

Tarikat ve dinî cemaatlerin düşünce veya metot bakımından sahip oldukları bazı farklı anlayışlar, İslâmî çizgiler ve hukukun temel kuralları içerisinde kaldıkları sürece hoşgörüle karşılanabilmelidir. Kişilerin ve grupların farklı düşüncelere sahip olmaları, dünyayı farklı algılamaları veya olaylara değişik açılardan bakmaları tabii bir durumdur. Aslında normal olmayan, bir toplumu meydana getiren bütün insanların her konuda aynı düşünceyi taşımalarıdır. Çünkü her alanda aynı düşünceye sahip olmak, insanların düşünce

⁴⁸ Tarikat ve dinî cemaatlerle ilgili bazı sayısal bilgiler için bkz: Hamdi Mert, “*Yaygın Eğitimde Din Eğitimi*”, **Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri (23-25 Nisan 1981)**, Diyanet Yay, Ankara 1981, s. 41; Bolay ve Türköne, **Din Eğitimi Raporu**, s. 118.

⁴⁹ Bkz: Ahmet Akbulut, “*Lâiklik ve Din Öğretimi*”, **Uluslararası Din Eğitimi Sempozyumu (20-21 Kasım 1997)**, A.Ü.İ.F., ve TÖMER Dil Öğretim Merkezi, Ankara 1997, s. 158; Buyrukçu, “*Türkiye’de Yaygın Din Eğitiminin Geleceği*”, s. 513.

dünyalarının donuklaşmasına, ufuklarının daralmasına ve böylece sosyal, kültürel ve ekonomik hayatta bir durgunluğa neden olacaktır. Bu da ancak totaliter rejimlerde şeklen görülebilecek bir istisnadır.

Ülkenin bir gerçeği olan tarikat ve cemaatler kapatılsa bile, bu kurumların yaşatmaya çalıştığı düşünceler vakıf, dernek, kulüp ya da cemevi gibi adlar altında teşkilatlanacaktır. Sosyolojik bir vakıa olan bu durum görmezlikten gelinerek söz konusu kurumları kökten yok etmeye yönelik gayretler, hem millî birlik ve beraberliği ve hem de toplumsal barışı sağlamaya yönelik çalışmaları zora sokabilir. Doğru dinî bilgilerle toplum bireylerini aydınlatmak, tarikat ve cemaat anlayışlarının sağlıklı bir zemine oturtulması ve varsa yanlış din anlayışlarının düzeltilmesi açısından daha faydalıdır. Tarikat ve cemaatlere üye olan ya da bu kurumlarla gönül bağı bulunan çok sayıda insanın toplumsal birlikteliğin dışına itilerek, barışı zedeleyici, hukuk dışı, illegal tutum ve davranışlara yönelmeleri ve böylece toplumsal barış açısından potansiyel bir tehlike durumuna düşürülmeleri de, ancak farklılıkların bir arada, barış ve uyum içerisinde bulunabilmesine düşünce planında zemin hazırlamak suretiyle önlenir. Toplum bireylerine böyle bir anlayışı kazandırmak, öncelikle din eğitiminin ve eğitimcilerinin görevidir.

SONUÇ

Barış, huzur ve güven içerisinde yaşamak insanlar için fitrî bir ihtiyaçtır. Dolayısıyla toplum halinde yaşayan insanların en önemli görevlerinden biri, sosyal barışı sağlamak ve sağlanan barışı kararlılıkla devam ettirmektir.

Toplumsal barışın sağlanması açısından gerekli olan çabalar ekonomik, siyâsî, askerî ve hukûkî alanları kapsamakla birlikte, bu konuda en etkili ve en kalıcı olan eğitsel faaliyetlerdir. Çünkü eğitim, bizzat barışı sağlayacak olan insanın yetiştirilmesini ve ondaki iyi duyguların geliştirilmesini hedef alarak konuya temelden yaklaşır. Üstelik barışı sağlamaya yönelik ekonomik, siyâsî, askerî ve hukukî düzenlemeleri gerçekleştirecek olan bireylerin bu konudaki başarıları, onların temel insanlık değerleri ışığında iyi eğitilmiş olmalarına bağlıdır. Toplum bireylerinin doğru bilgiler ışığında eğitilmesiyle terörün ve barışı ihlâl etmeye yönelik diğer eylemlerin toplumsal dayanakları yok edilebilir.

Bireylere barışsever bir kişiliğin kazandırılmasında eğitimin bir alt birimi olan din eğitimine de önemli görevler düşmektedir. Her ne kadar din eğitimi, toplumsal barış açısından tehdit oluşturan ekonomik, siyâsî, dinî ve kültürel alanlarla ilgili bütün sorunların üstesinden tek başına gelebilecek durumda olmasa da; ekonomik programların, hukuk kurallarının ve siyâsî projelerin güç yetiremeyeceği pek çok konuda önemli bir etkinliğe sahiptir. İnsanları doğru bir şekilde yönlendiren din, kanunların ulaşmadığı yerlerde dahi onları iyi, doğru ve faydalı yönde bilinçlendiren ve vicdanlara hükmedebilen bir unsurdur.

Çünkü din, insanın iç dünyasına, düşünce biçimine nüfuz ederek kalbi kötü duygulardan arındırmakta ve ona başkalarına karşı anlayış ve hoşgörüyü yaklaşılabilen bir kişilik kazandırmaktadır. İşte birey ve toplum hayatı için vazgeçilmez olan dinin sahip olduğu bu gücün, eğitim-öğretim yoluyla, ülkemizde toplumsal barışın sağlanması ve devamı bakımından daha da etkin hale getirilmesine ihtiyaç vardır.

Metodu karşısındakini iknâ etmeye dayalı olan ve bireyin toplumla ahenk içerisinde kaynaşmasını, bütünleşmesini ve uyumunu temin etmesi gereken din, yanlış anlaşıldığı zaman insanlar arasında ihtilâf konusu haline gelebilir. Nitekim İslâm ülkelerinde zaman zaman görülen terör, savaş ve şiddet eylemleri delil gösterilerek, insan hakları ihlallerinin insanların dinî inançlarından kaynaklandığı iddia edilmektedir. Dinin terörle birlikte anılmasına da sebep olan bu kuşkuların giderilmesi, dinî gerçekleri görmemekle ya da dine karşı olumsuz tavır takınmakla değil; dinin barışı sağlamaya yönelik mesajlarının toplumun bütün bireyelerine doğru bir şekilde ve yeterli düzeyde öğretilmesiyle mümkündür.

Tarih boyunca din adına yapılan yanlışlıkların ve işlenen cinâyetlerin izlerini silebilmek elbette kolay değildir. Ancak benzer yanlışlıkların tekrar etmemesi için yapılması gereken en etkili faaliyet yine din eğitimidir.

'Barış' kavramıyla aynı kökten gelen ve esenliği, kurtuluşu, huzur ve emniyeti temin için gönderilmiş olan *İslâm*, tarihte olduğu gibi günümüzde de bireysel, sosyal ve kültürel hayatımızın temel dayanaklarından ve milletimizin fertlerini birbiriyle kaynaştıran en güçlü unsurlardan biridir. İslâm'ın inanç ve değerleri, milletimizin büyük çoğunluğunun ortak paydasını oluşturmaktadır. Ancak bu inançların bazen dinin gönderiliş amacına uymayan niyetlerle ve yanlış yöntemlerle öğrenilmesi yüzünden, din, birleştirici olmak yerine ayırıcı olabilmektedir. Bu durum, dinin toplumsal barış açısından sorgulanmasına neden olan etkenlerin başında gelir. Bu tür yaklaşımlara sebep olan ve ilâhî vahyin özüne uymayan dinî anlayış ve uygulamaların dinden değil; onu yanlış öğrenenlerin dinin aslıyla bağdaşmayan düşüncelerinden ya da dinle ilgili art niyet taşıyanların asılsız zanlarından kaynaklandığı bilinmelidir. Dolayısıyla Müslüman toplumlarda zaman zaman baş gösteren şiddet, taşkınlık ve hoşgörüsüzlük örneklerinin İslâm'dan kaynaklandığını ileri sürmek, temel dayanaklardan yoksun bir iddiâdır.

İslâm inancında, Müslümanların başkalarının hak ve özgürlüklerine saygılı, yaratılış fitratına uygun hareket etmeleri öngörülmektedir. "*Bütün insanlara karşı şahitler olasınız diye sizi vasat (orta yolu takip eden) bir ümmet kıldık*"⁵⁰ âyetinde de ifade edildiği gibi, Müslümanların her tarafı gözetken orta bir yol izlemeleri istenir. Kur'an'da öngörülen bu yaklaşım, toplumsal barış açısından çok önemlidir. Çünkü orta yolu takip etmek, 'her

⁵⁰ Bakara 2/ 143.

türlü aşırılık ve taşkınlıktan uzak olarak fitrata uygun, barış ve huzur içerisinde bir hayat sürmek' demektir. Bu anlayışın din eğitimi kurumları aracılığıyla bireylerin zihnine işlenmesiyle, toplumda kalıcı bir barış ortamının insanî temellerinden birisi güçlendirilmiş olacaktır.

Barışsever bireyler yetiştirmek, uzun bir eğitim sürecini gerektirmektedir. Bu yüzden, aileden itibaren dinin öğretildiği bütün yaygın ve örgün eğitim kurumlarında *barış eğitimi* önem verilmeli, İslâm'ın barışı sağlamaya yönelik mesajları daima vurgulanmalıdır. Sağlıklı bilgilendirmenin gerçekleştirilememesi durumunda, din, câhil ve yetkisiz kişilerin elinde yozlaşarak çeşitli amaçlara alet edilebilir. Din alanındaki bilgi boşluğunun doğru ve tatmin edici bir şekilde giderilememesi dinin istismarını, dinî taassubu, yanlış ve asılsız inançlara yönelmeyi artıracak, işte o zaman, en önemli amaçlarından biri barışı sağlamak olan dinin bizzat kendisi toplum barışını tehdit eder duruma gelecektir.

KAYNAKÇA

- Akbulut, Ahmet, “*Laiklik ve Din Öğretimi*”, **Uluslararası Din Eğitimi Sempozyumu (20-21 Kasım 1997)**, A.Ü.İ.F., ve TÖMER Dil Öğretim Merkezi, Ankara 1997.
- Atay, Hüseyin ve Diğerleri, **İslâm Gerçeği**, A.Ü. İ. F. Yay., Ankara 1995.
- Ateş, Süleyman, **İslâm Tasavvufu**, Ankara 1976.
- Aurobindo, Sri, **İnsan Gelişiminin Devridaimi**, Terc: Sedat Umran, Birleşik Yay., İstanbul 1996.
- Başgöz, İlhan, **Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1995.
- Bayraktar, M. Faruk, “*Yaygın Eğitimde Din Öğretimi*”, **Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi (İzmir 4-6 Aralık 1998 Sempozyumu)**, Türk Yurdu Yay., Ankara 1999, s. 349.
- Bilgin, Beyza ve Mulla Selçuk, **Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri**, Akid Yay., Ankara 1991.
- _____, **Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi**, Yeni Çizgi Yay., Ankara 1995.
- Bilhan, Saffet, **Eğitim Felsefesi**, Ankara 1991.
- Bolay, Süleyman Hayri ve Mümtaz'er Türköne, **Din Eğitimi Raporu**, Ankara 1995.
- Buharî, Muhammed b. İsmail, **Sahihu'l-Buharî**, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul tsz.
- Bulut, Mehmet, “*Yaygın Din Eğitimi*”, **Diyânet İlmî Dergi**, Cilt: 29, Sayı: 3, Ankara 1993.
- Buyrukçu, Ramazan, **Din Görevlilerinin Mesleğini Temsil Gücü**, Diyânet Yay., Ankara 1995.
- _____, “*Türkiye'de Yaygın Din Eğitiminin Geleceği*”, **Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi (İzmir 4-6 Aralık 1998 Sempozyumu)**, Türk Yurdu Yay., Ankara 1999.
- Çakır, Ruşen, **Ayet ve Slogan**, Metis Yay., 1990.
- Derviş, Havle Abdulkadir ve Muhammed Hamid en-Nasr, **Ailede ve Anaokulunda Çocuk Terbiyesi**, Terc: Mustafa Özcan, Ulusal Kitabevi, Konya 1997.
- Doğan, Recai, “*Cumhuriyetin İlk Yıllarında Tevhid-i Tedrisat Çerçevesinde Din Eğitim-Öğretimi ve Yapılan Tartışmalar*”, **Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi (İzmir-4-6 Aralık 1998 sempozyumu)**, Türk Yurdu Yay., Ankara 1999.
- Elkin, Frederick, **Çocuk ve Toplum**, Terc: Nazife Güngör, Gürdoğan Yay., Ankara 1995.

- Gölpınarlı, Abdulbâki, **Türkiye’de Mezhepler ve Tarikatler**, İnkılâp Yay., İstanbul tsz.
- Hökelekli, Hayati, **Din Psikolojisi**, Diyânet Yay., Ankara 1993.
- İbn Manzur, Cemaleddîn Muhammed, **Lisânu’l-Arab**, Beyrut 1963.
- İsfehânî, Rağıb, **el-Müfredât Elfâzu’l-Kur’ân**, Beyrut 1992.
- Köprülü, M. Fuat, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, 5. Baskı, Diyânet Yay., Ankara 1984.
- Mensching, Gustav, **Dinî Sosyoloji**, Çev: Mehmet Aydın, Din Bilimleri Yay., Konya 1994.
- Mert, Hamdi, “*Yaygın Eğitimde Din Eğitimi*”, **Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri (23-25 Nisan 1981)**, Diyânet Yay., Ankara 1981.
- Millî Eğitim ve Din Hayatı (Tebliğler ve Müzakereler), Boğaziçi Yay., İstanbul 1981.
- Morsy, Magali, “*Kuzey Afrika’da Tasavvufun Rolü*”, Çev: Kadir Özköse, **Tasavvuf**, Sayı: 2, Ankara 1999.
- Müslim, İbnü’l-Haccac el-Kuşeyri, **es-Sahihu’l-Müslim**, el-Mektebetü’l-İslâmiyye, İstanbul 1955.
- Naidu, M.V., “*Dimensions of Peace*”, **Peace Research 18**, No: 2, May 1986.
- Nişancı, Abdullah, “*Millî Eğitim Sistemi İçerisinde Yaygın Din Eğitimi*”, **Millî Eğitim ve Din Eğitimi**, Ankara 1981.
- Peker, Hüseyin, **Din ve Ahlâk Eğitiminin Psikolojik ve Metodik Esasları**, Samsun 1991.
- Reardon, Betty A., **Militarization, Security and Peace Education**, Valley Forge, Pa: United Ministries in Education, New York 1982.
- Russell, Bertrand, **İnsanlığın Geleceği**, Terc: İlhami Kaya, Divan Yay., İstanbul 1993.
- _____, **Sorgulayan Denemeler**, Terc: Nermin Arık, 7. Baskı, TÜBİTAK Yay., Ankara 1997.
- Spring, Joel, **Özgür Eğitim**, Çev: Ayşen Ekmekçi, 2. Baskı, Ayrıntı Yay., İstanbul 1997, s. 52-53.
- Sucu, Ayşe, “*Kur’an Kursları’nda Din Eğitimi ve Öğretimi*”, **Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi (İzmir 4-6 Aralık 1998 Sempozyumu)**, Türk Yurdu Yay., Ankara 1999, s. 437.
- Tosun, Cemal, **Din ve Kimlik**, Diyanet Yay., Ankara 1993, s. 58.
- Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1988.
- Uludağ, Süleyman, **İslâm Düşüncesinin Yapısı**, Dargâh Yay, İstanbul 1979.
- Yılmaz, M. Nuri, “*Diyânet İşleri Başkanlığı ve Milli Bütünlüğümüz*”, **Tartışılan Değerler Açısından Türkiye (17-18 Haziran 1995 Sempozyumu)**, Diyânet Yay., Ankara 1996.